



## BORSECUL STUDIU ISTORICO-DOCUMENTAR

Raluca Iosipescu, Sergiu Iosipescu

### Abstract

The study presents a synthetic view of the history of the discovery of the renowned mineral waters springs of Borsec (county of Harghita, Transylvania, Romania). By a critical approach the authors denied the romantic story of the utilisation of Borsec waters from curative purposes during the reign of Prince Sigismund Bathory of Transylvania (1585-1597, 1598-1599, and 1601-1602). The study established that the utilisation of the Borsec waters begun, after the researches of de Hutter and Ján Fridwaldsky, published in the last *Minero-logia Magni Principatus Transilvaniae* (1767), at the middle of the 18th century. Anton Zimmethausen promoted the first industrial exploitation in bottles of the mineral waters from Borsec in 1806. During the 19th century the mineral waters of Borsec was awarded in Trieste, Vienna, Paris and Budapest exhibitions and received in 1873, coupled with the golden medal, the title „The Queen of Mineral Waters”. The study revealed the importance of Borsec mineral waters and balneal station between the great European springs of Spa, Pyrmont, Drieburg, Königswarte, Salvator, Nauheim, Royat, Contrexeville, Perrier, Vichy and Ems.

**Keywords:** mineral waters, Borsec, Ciuc County, Ján Fridwaldsky, Anton Zimmethausen, universals exhibitions.

**R**enumite prin calitățile lor, apele de la Borsec și de mult binecunoscuta stațiune balneară omonimă au învăluit într-o aură legendară începuturile istorice autentice ale locurilor și ale descoperirii faimoaselor izvoare. Fondarea la 1806, prestigioasele participări la manifestările expoziționale internaționale de la Triest, Viena, Paris și Budapesta, ca și excepționalul calificativ de “Regina Apelor Minerale” conferit deopotrivă cu Medalia de Aur la Expoziția Universală de la Viena din anul 1873 au fost considerate repere suficiente pentru a marca istoria unei ape minerale ideale, de utilitate publică, anterioară cu mai bine de jumătate de secol declarării oficiale (1858), similare, a cunoscutei ape de Perrier (Franța) de către împăratul Napoleon al III-lea.

Descoperirea izvoarelor de la Borsec, punerea lor în valoare face obiectul cercetării de față, menită totodată să lămurească momentele formării peisajului istoric, a umanizării, populării cadrului natural.

Cercetarea istorică s-a întemeiat în primul rând pe izvoarele diplomatice, documente interne și externe, edite și inedite depistate în primul rând la Biblioteca Academiei Române, Arhivele Naționale din București, în fondurile cartografice ale Institutului Național al Monumentelor Istorice, Muzeului Militar Național, în alte biblioteci publice și particulare.

Situată la răsărit de Munții Vulcanici și de depresiunea Gheorghieni (Giurgeului, Gherghiului), depresiunea Borsecului (altitudine 880 m) reprezintă un bazin tectonic, cu numeroase falii datorate unor scufundări post-pliocene. Dislocările sunt la originea izvoarelor de ape minerale. Fundul depresiunii a fost ocupat îndelung de un lac ale cărui ultime vestigii se află în turbăriile unor zone mlăștinoase ca și în intercalări carbonifere din unele straturi din solul depresiunii. Aceleași turbării păstrează și relicve ale florei glaciare, contemporane perioadei când culmile învecinate erau acoperite de ghețari.

Vechilor fenomene vulcanice și produselor post-vulcanice li se datorează apele bicarbonatate, carbogazoase precum cele de la Borsec, Bilbor, Valea Vinului, Parva, Sângiorz-Băi, Bixad, Zizin, Turia. Dispariția aproape totală a lacului s-a datorat extinderii peste culmea Tulgheșului a bazinului superior al Bistricioarei, afluent al Bistriței moldovene. Cumpăna apelor între bazinul Mureșului și al Bistriței cu Bistricioara este formată de munții Giurgeului, constituind totodată vechea frontieră dintre principatul Moldovei și voievodatul Transilvaniei.

În pofida climei aspre, depresiunea Giurgeului – șesul de la cea mai mare altitudine din România (peste 800 m) – a fost locuit din vechi timpuri, prezența populației aici datorându-se și uneia dintre trecătorile Carpaților Orientali – pasul Prisăcani - Tulgheș.

Un indiciu toponimic al vechimii comunicației transcarpatine se regăsește în pârâul Putna, afluent al Bistricioarei, pârâu către ale cărui izvoare se află pasul Tulgheș (1025 m). Denumirea slavo-română Putna – “apă cu drum” –, întâlnită și în alte zone ale Carpaților Orientali arată totodată popularea medievală timpurie a locurilor. Actuala comunicație Toplița – Borsec – Corbu – Tulgheș este modernă și a fost determinată cu precădere de necesitatea unui acces lesnicios dinspre Transilvania,

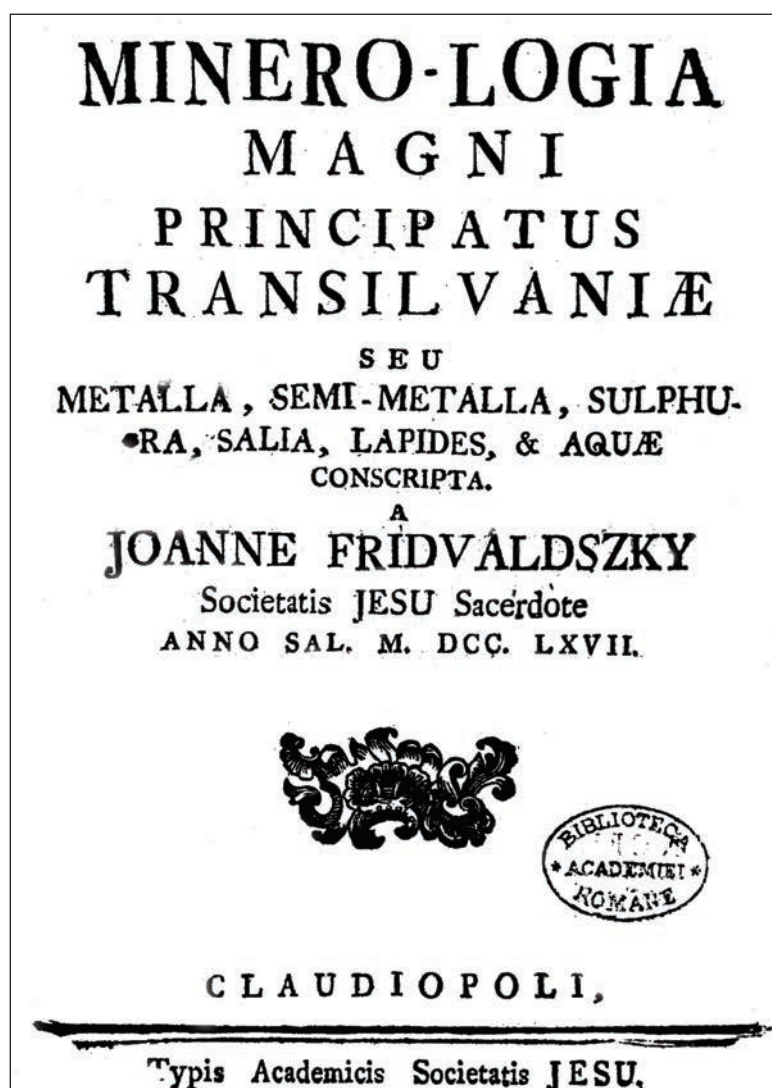


Fig. 1 – Pagina de titlu a lucrării lui Jan Fridwaldszky

de la Toplița, stație de cale ferată.

Un alt avantaj economic al depresiunii, însă și al Borsecului, l-au constituit bazinul Bistricioarei cu posibilitatea instalării morilor de apă, pivelor și joagărelor, acestea din urmă menite să pună în valoare mai ales masivele forestiere, ale căror atestări încep a se răspândi mai ales din secolul al XVI-lea.

În sfârșit turbăriile și zăcămintele de cărbune puteau constitui o sursă de exploatare și realizare de venituri. La începutul evului mediu ceea ce însă a dominat a fost fără îndoială exploatarea lemnului întinselor, pe atunci, covârșitoarelor, păduri ale ținutului. Pe unele suprafețe despădurite s-au amenajat fânețe, semn și acesta al treptatei umanizări forestiere și pastorale carpatine. Se adăugau mai ales pentru această din urmă ocupație posibilitățile de obținere a sării în chiar depresiunea Borsecului.

*Situl istoric.* Umanizarea medievală timpurie a regiunii se poate reconstitui mai întâi pe temeiul hidronimelor deja amintite – Bistriciora și Putna. Ambele sunt relevante pentru locuirea aici la începutul evului mediu a românilor și a slavilor în curs de românizare. Odată cu treptata subordonare a ducatelor și celorlalte organizări politico-teritoriale ale românilor din Crișana, Banat și Transilvania Coroanei Sfântului Ștefan, monarhiei

arpadiene, către versantul apusean al Carpaților Orientali au fost împinși în secolele XII-XIII secuii, populație kazarokabară, vorbitoare a unui dialect turcic, aflată într-un lent și îndelungat proces de maghiarizare.

Unul dintre cele mai vechi documente referitoare la realitățile oriental transilvane, privilegiul regelui Ungariei Andrei al II-lea pentru cavalerii teutoni, dinainte de 7 mai 1222, menționează după acordarea călugărilor a dreptului de navigație cu câte șase nave pe Olt și șase pe Mureș și că "I-am iertat pe ei [pe cavalerii teutoni – n.n.] și pe oamenii lor de plata oricărui vămi când vor trece prin Țara secuilor sau prin Țara românilor" ("Item concessimus, quod nullum tributum debeant persolvere nec populi eorum cum transierint per terram Siculorum aut per terram Blacorum")<sup>1</sup>. Cronica lui Simon de Keza<sup>2</sup> din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, din vremea regelui Ladislau al IV-lea "Cumanul", consemnează locuirea secuilor în munți alături de români. După aproape un sfert de mileniu un diplomat de renume, părintele iezuit Antonio Possevino (1533-1611), secretar al Companiei lui Isus, călător în Transilvania în 1583, vorbind despre originea secuilor din cele șapte scaune arăta că "au mai rămas și s-au păstrat mai neatinși decât orice alt popor în acea țară întărită de la natură, mulțumită poziției sale, inaccesibile în multe locuri; sunt totuși mulți români amestecați cu ei"<sup>3</sup>.

Organizarea secuiască în scaune este atestată în această zonă a depresiunii Giurgeului la 1406, individualizându-se scaunul Giurgeului dintr-o mai largă întocmire teritorială a secuilor din Ciuc, căci la 1324 se pomenise de "mai marele oștirii" din Ciuc<sup>4</sup>. Ea era posterioară mării năvăliri tătare/mongole de la 1241, în legătură cu care un cronicar contemporan de limbă franceză, Philippe Mouskes<sup>5</sup>, consemnase că românii le aținuseră calea la trecători. Secuii vor participa alături de români la o adevărată reconquistă creștină antimongolă spre Moldova după 1344, cu această ocazie întreaga graniță orientală a Transilvaniei organizându-se, un demnitar al monarhiei angevine, Andrei Lackfi fiind și comite al secuilor<sup>6</sup>. Titlul va fi purtat la 1387 de Balcz și Drag, fii fostului voievod al Moldovei, Sas<sup>7</sup>.

Marea putere a Moldovei lui Ștefan cel Mare, întărită prin victoria de la Baia (1467) asupra regelui Ungariei Matia Corvin, determinase așa cum se atestă într-o scrisoare domnească de la 1471 că "măcar două scaune,

<sup>1</sup> Documente privind Istoria Românilor, veac XI, XII, XIII, C. Transilvania, vol. I, p. 184.

<sup>2</sup> Simonis de Keza, *Gesta Hungarorum*, cartea I, cap. IV, par. 6, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Emericus Szentpetery, I, Budapesta, 1937, p. 162.

<sup>3</sup> Antonio Possevino, *Transilvania*, în *Călători străini despre țările române*, II, București, 1970, p. 551-552.

<sup>4</sup> Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 219.

<sup>5</sup> G. Popa-Lisseanu, *Românii în poezia medievală*, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. III, Iași, 1934, p. 28.

<sup>6</sup> Joan Mihalyi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sibiu, 1900, p. 27.

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 87.

in ea liquecat, imponitur vel melius, si per mixturam magnesiæ, & olei Vitrioli ex calcarea terra, & acido Vitriolico sal eodem modo, ut in nativis fit, paretur, & aqua eodem inprægnetur, ita quidem, ut pondus salis inditi exæquet quantitatem illam, quæ per evaporationem ex aquis paratur, ac in libra medica ad duas minimum drachmas accedat. Hactenus celeberrimus Hoffman: ex quibus patet quid superius nomine salium acidorum cum alkalinis mixtorum intellexerim. Jam de singulis agam.

## §. IV.

## Acidulæ, aliæque Soteriæ

Gyergyóenses supra passum Piriske in Bos-izék desperatissimorum quorumvis asylum, tota late æstate a domesticis simul & peregrinis copiose frequentantur. Harum Physin Medicinæ Doctor, & Cibiniensis Consul dignissimus Cl. D. de HUTTER scriptis mecum communicavit, cujus sententia aqua hæc salis medii, & Alkali portionibus æqualibus, sesqui altera Croci Martis, terra item subtilissima calcareo-limosa constare videtur, quæ omnia ita spiritu æthereo subtilissimo, sulphureoque sociata sunt, ut omne ab iis, qui hanc potant aquam, removeant incommodum, siquidem quatuor mensuræ jejuno ventriculo potæ nullam causant molestiam, potius aviditatem ciborum, & humorum omnium miram efficiant harmoniam. Sagacissimus naturæ scrutator D. de HUTTER, id etiam adnotavit: aquam hanc infuso acidi fervere, syrupo violarum paucula interposita mora colorem viridem conciliare, morbis a viscido, & salso suam originem fumentibus aprime convenire, & suppressis confectis evacuationibus mirum quantum prodesse; autopses Vir hic

N

refert

refert unum aliquem cachexia icterica laborantem, aliam spasmis histericis, & clavo histerico ita affictam, ut omnem medicam luderet operam, hujus tamen aquæ potu, prætermittis omnibus medicamentis, præter elixirum stomachicum, & pilulas balsamicas sex hebdomadarum intervallo pristinam recuperare valetudinem, denique id huic aquæ omnino convenire, quod Selteranz Egrano-spaensi tribuitur. Plures hic scaturiunt aquæ, nimia solummodo vi frigoris dispares, illa, quæ glaciæ (ita perhibent) suppari frigore riget, ad consananda pedum vulnera est accommodatissima. Perstat etiamnum illius memoria, cujus pedes septemdecim vulneribus scatebant, imponit hic pedes gelidæ non sine horrore, vicit animi luctam, & triduo post sapientem disparere animadvertit, insistit capitis, & quatuordecim dierum spatio dena vulnera coaluisse miratur; postliminio residuam etiam cicatricem obdlexerunt, si mihi copia facta fuerit ad has invisendi, nulli parcam industriæ, ut physin earum exhaustam.

Territorio Mocs aditus Vicus Kis-czég (etiam Nagy-czég simillimam offert) fontem exhibet Sedlicensi id Egrano supparem, cujus salem fluxare, resolvere pluribus compertis testatum habet idem Cl. D. de Hutter. Loci Mocs sacer curio A. R. D. Joannes Farkas suam huic fonti debet incolumitatem, quando nil proficientibus pharmacis inter extremos pene anhelitus propinato fontis latice, a calidis febribus primum recreatus, subinde convaluit.

Rodnaviensium acidulas superius ubi de sale Alkali egi, copiose recensui, problema esto an Gyergyóenses Radnaviensibus

bus

Fig. 2, 3 – Pagini referitoare la analizele medicului sibian de Hutter

Odorheiul și Ciucul dar chiar și celelalte scaune dau dijma lui Ștefan vodă și merg sub steagul lui”<sup>8</sup>. Anul următor, 1472, Radu vodă cel Frumos principele Țării Românești știa că „secuii din cele două scaune, Odorhei și Ciuc, precum și din celelalte scaune au dat darea oamenilor lor” către domnul Moldovei<sup>9</sup>. Ceea ce se va vedea și în marea confruntare cu Poarta otomană de la 1475 când, în lupta de la Vaslui – Podul Înalt secuii au luptat cu mare vitejie pentru Ștefan cel Mare și – după cum spunea cronicarul polon contemporan Jan Dlugosz “ascultau de dânsul ca de domnul lor”. Legătura cu domnia Moldovei s-a păstrat până la Petru vodă Rareș.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea încercarea de supunere strictă a secuilor de către principele Transilvaniei a determinat marea răscoală de la 1562, înăbușită sângeros. Ea a fost urmată de încercarea de iobăgire masivă a secuilor de rând și acordarea unor privilegii nobiliare pentru a transpune și aici situația din restul principatului. Nu a fost de mirare că secuii au susținut militar domnia lui Mihai vodă Viteazul în Ardeal (1599-1600) și emanciparea lor de către acesta a fost un

bun definitiv câștigat.

*Ditrăul și familia Lazár.*

În împrejurările istorice din a doua jumătate a secolului al XVI-lea se plasează prima mențiune a satului Ditrău, localitate situată la începutul ardelean al pasului transcarpatin – Tulgheș sau Piricke – care pe Putna și pe Bistricioara ducea la Piatra Neamț.

La 1567 sub principele Transilvaniei Ioan Sigismund Zapolya, registrul de dări al scaunelor secuiești Mureș, Ciuc și Giurgeu menționează pentru prima dată în istorie, împreună cu alte așezări, satul Ditrău (“Gýtro”) cu 26 porți, adică gospodării, alături de Lăzarea (“Zarhegi”) cu 48 de porți și Remetea cu 6 porți<sup>10</sup> (Anexa I).

Însemnătatea deosebită a documentului constă în faptul că datorită poziției satului, la începutul drumului transcarptic și a frecventării de către locuitori a acestui pas, treptat ei și-au extins exploatarea pădurilor, implicit și teritoriul asupra depresiunii Borsecului.

La aruncarea unei noi dări – a cărei copie s-a păstrat în colecțiile istoricului contele Josif Kemeny – în 1576 sub principele Ștefan Bathory Ditrăul era trecut cu 10 florini

<sup>8</sup> N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 138.

<sup>9</sup> Ion Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 229.

<sup>10</sup> *Szekely Oklevéltar*, ediție Karoly Szabo, vol. II, Cluj, 1876, p. 216, 221

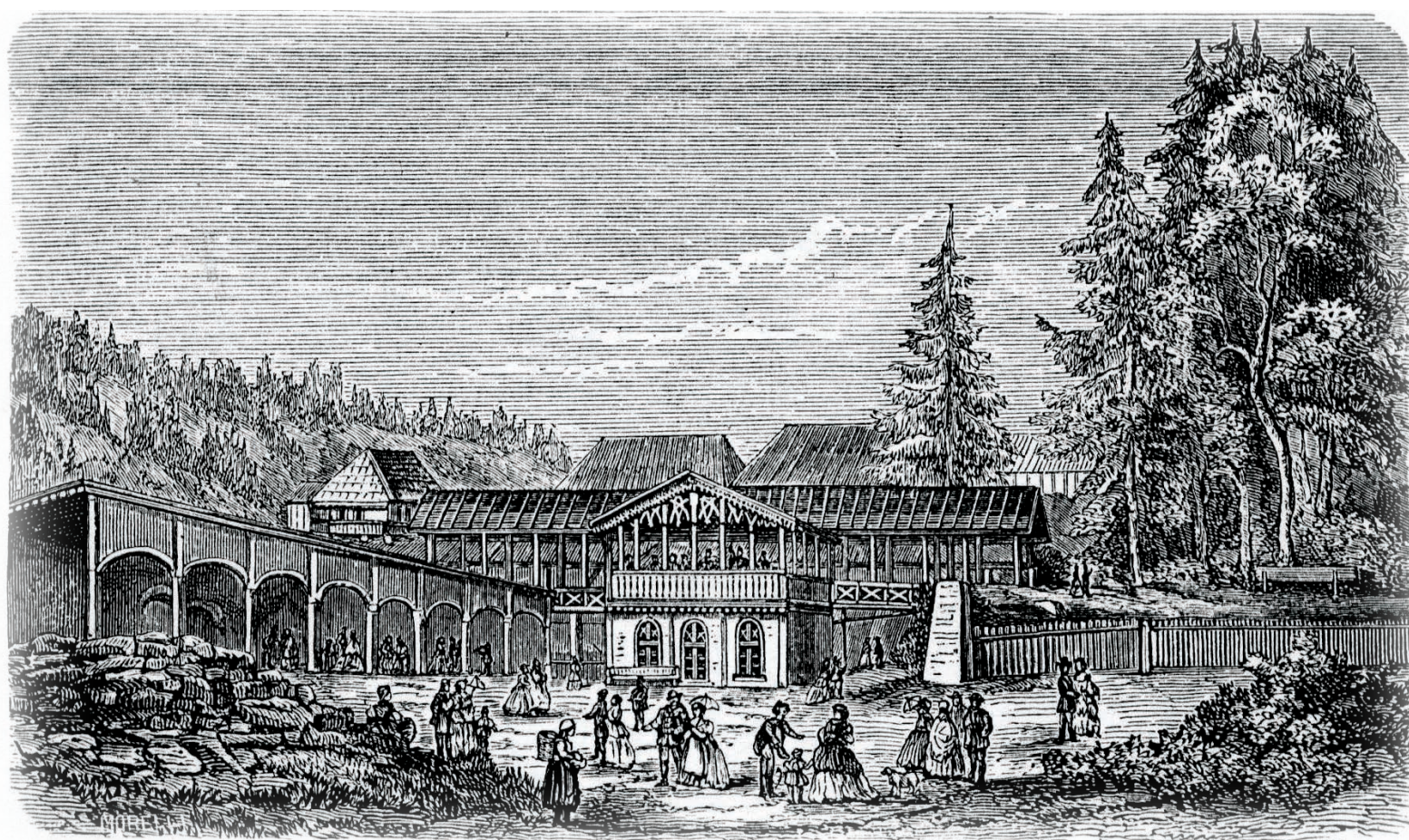


Fig. 4 – Borsecul la mijlocul secolului al XIX-lea, gravură de Morelli

care-i plătea Ștefan Lázár<sup>11</sup> (Anexa II). Apariția lui Ștefan Lázár nu este întâmplătoare, el fiind unul dintre puținii nobili ridicați dintre secui. Același părinte iezuit italian Antonio Possevino în monografia sa *Transilvania* remarcă: “familia Lázár este de mare însemnătate: Andrei Lázár [e] foarte puternic; după el vin Ion Lázár și Wolfgang [Farkás – n.n.] Lázár”<sup>12</sup>; cu atât mai mult cu cât nu pierdea din vedere să sublinieze faptul că familia rămăsese catolică în mijlocul unei masive treceri a nobilimii transilvane la reformă.

Familia Lázár, care a jucat un rol însemnat în istoria principatului Transilvaniei în secolele XVI – XVII, și-a avut reședința la Lăzarea (Gyergyó Szárhegyi) unde și-a înălțat o monumentală curte, castelul fiind construit în două mari etape, la 1532 și 1631-1632.

Familia Lázár va fi protectoarea bisericii fortificate mai vechi (secolul XV) din Lăzarea și sub auspiciile sale se va înălța, pe locul alteia mai vechi, mănăstirea franciscană a Sfintei Fecioare Maria (1669 – 1752). Este interesant de subliniat că guardianul mănăstirii și priveghetorul fazei de construcție începută la 1669 a fost Ioan Caioni, un prim culegător al melosului popular românesc (*Codex Caioni*).

O a treia mențiune a Ditrăului întâmpină după campaniile lui Mihai vodă Viteazul în încercarea generalului George Basta de a-și impune autoritatea în Transilvania, în numele Sfântului Imperiu Romano-German. Astfel, în ziua de 7 august 1602, el obținea jurământul de credință către

împăratul Rudolf al II-lea al locuitorilor scaunelor Ciuc și Giurgeu, șapte oameni liberi din Ditrău prezentându-se la această ceremonie solemnă<sup>13</sup> (Anexa III).

Numărul capilor de familie liberi din Ditrău avea să se înmulțească, principele Transilvaniei Gheorghe I Rákóczi eliberând 26 de iobagi. Statutul de libertate avea să întărească totodată drepturile pe care Ditrăul și le afirma asupra masivului forestier și micii depresiuni a Borsecului.

Deopotrivă cu emanciparea locuitorilor din Ditrău, familia Lázár avea să se înalte odată cu trecerea principatului Transilvaniei între statele Sfântului Imperiu Romano-German ca urmare a păcii de la Carlowitz (1699). Obținând la 1702 titlul de conte, Ferencz Lázár a fost amestecat în marea răsccoală anti-habsburgică dirijată de principele Francisc al II-lea Rákóczi – devenind sub acesta mare căpitan al scaunelor Ciuc, Giurgeu și Kaszon. Odată cu înfrângerea mișcării (1711) și fuga sa în Moldova, castelul i-a fost devastat. Abia după 1720 a reintrat în grațiile Curții de la Viena participând, semnificativ, la stabilirea frontierei montane cu principatele, prilej de rășluire a unor plaiuri odinioară aparținătoare Moldovei. Nu este exclus ca acum pajurile habsburgice să fi fost împinse spre est și pe cursul Bistricioarei.

În aceeași vreme – primul deceniu al secolului al XVIII-lea – la Ditrău, după un act din 1702 erau menționați 90 de oameni liberi, 81 de conducători de turme de vite și 20 iobagi, iar într-un registru de la 22 februarie 1712 erau

<sup>11</sup> *Idem*, vol. IV, Cluj, 1895, p. 37, 43

<sup>12</sup> Antonio Possevino, *op. cit.*, p. 552.

<sup>13</sup> *Idem*, vol. V, Cluj, 1896, p. 220, 243.

recenzați și 18 români – evident, în toate cazurile, fiind vorba de capi de familie.

Familia Lázár alături de localnicii din Ditrău va fi direct implicată în prima etapă istorică de descoperire și folosire a apelor minerale de la Borsec.

#### *Descoperirea izvoarelor minerale de la Borsec.*

Asemenea tuturor realizărilor a căror faimă a crescut cu trecerea vremii și în cazul Borsecului începuturile au fost învăluite în legende, uneori cu mult mai captivante și înrădăcinate în publicul larg, alteori de o banalitate flagrantă în raport cu pasionanta cercetare critică a surselor istorice.

*Contele Miklós Jósika și utilizarea în 1594 a apelor de Borsec la curtea principelui Transilvaniei Sigismund Báthory (1585-1597, 1598-1599, 1601-1602).*

În anul 1847 contele Miklós Jósika, scriitor și istoric maghiar de îndepărtată origine română, consacră strămoșului său, cancelar al principelui Sigismund Báthory, romanul *Jósika István*, o biografie romanțată. Cu prilejul evenimentelor anului 1594, ale tulburărilor legate de aderarea principatului Transilvaniei la Liga creștină antiotomană – alături de Moldova și ulterior Țara Românească – se spune că pentru a combate slăbiciunea fizică a lui Sigismund Bathory, medicul său i-a prescris băi de Borsec, aducându-se la Alba Iulia în butoaie cu cercuri de fier apa necesară băilor încălzite ale principelui<sup>14</sup> (Anexa IV). Întrucât se socotea că romanul folosea surse istorice, pasajul în discuție a făcut furori în lumea balneologilor, aceasta fiind socotită cea mai veche dovadă a utilizării apei de Borsec. Numai că, pentru romanul

folosește *Historia de Rebus Transsylvanicis* a cunoscutului om politic și diplomat, comitele de Alba, Farkas Bethlen (1639-1679), ediția a doua, tipărită la Sibiu în 1782-1793. Or, nicăieri în Istoria lui Bethlen nu se află informația cu privire la Borsec și folosirea apelor sale. După toate probabilitățile și până la cu totul dubitabila descoperire a unei foarte incerte surse din familia Jósika, pasajul în discuție nu pare a fi decât rezultatul unei atribuirii pentru vremurile principelui Sigismund Báthory a unei cure cu apă de Borsec foarte la modă în anii '40 ai secolului al XIX-lea, când a fost scris romanul.

#### *Primele mențiuni istorice ale Borsecului.*

În anul 1858 a fost tipărită la Cluj, sub îngrijirea contelui Miklos Lázár, monografia *Graf Lázár család* (Neamul contelui Lázár), întemeiată pe documente autentice din arhiva familiei și din alte surse istorice. Între mențiunile documentare chiar sub anul 1700 apare aceea a “câmpului [depresiunii – n.n.] Borsecului” (“Borszék mezeje”)<sup>15</sup> [“mező” – n.n.]. Aceasta este prima mențiune autentică a toponimului, evident legată de prezența izvoarelor de apă carbogazoasă, căci în traducere Borszék înseamnă Scaunul/locul vinului.

În aceeași monografie documentată a neamului Lázár este inclus procesul purtat la 1745 de contele Ferencz Lázár acuzat că păstorii turmelor sale au dărâmat feredeul (casa băii) și capela amenajată de scaunul Giurgeului la Borsec.

Din aceste mențiuni documentare certe rezultă că prima fază de utilizare pe plan local a apelor de la Borsec a avut loc în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

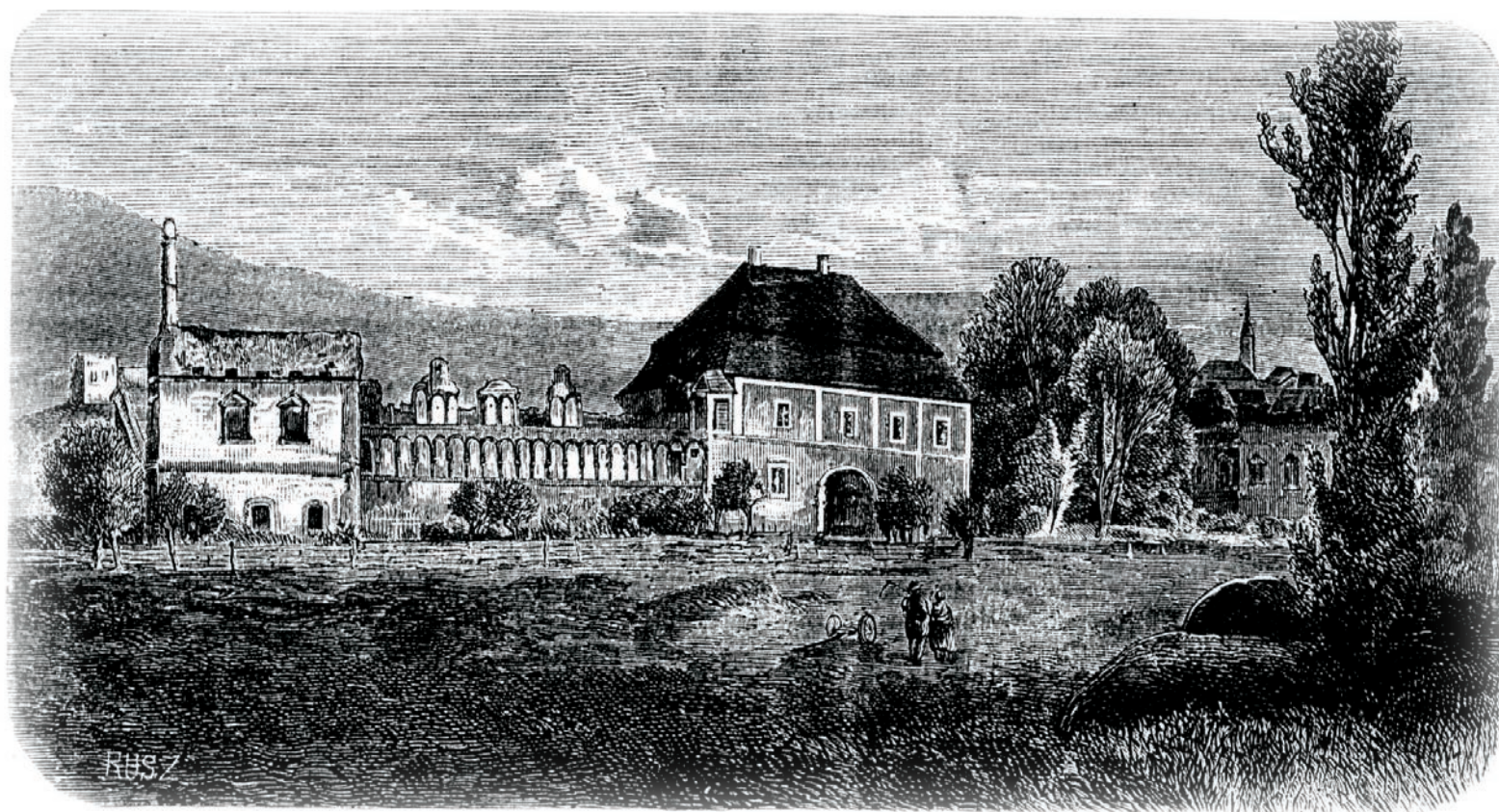


Fig. 5. Borsecul la mijlocul secolului al XIX-lea, gravură de Sándor Rusz

<sup>14</sup> Miklos Josika, *Josika Istvan*. Regeny (1847), ediție dr. Ferencz Badics, vol. II, Budapest, 1898, p. 20.

<sup>15</sup> Miklós Lázár, *A gróf Lázár család*, Kolozsvár, A Rom. Kathol. Lyceum Betűivel, 1858.



Este meritul părintelui iezuit Ján Fridwaldszky (n. 13 decembrie 1730, Bratislava – 1786), profesor la Alba Iulia (1764-1766) și apoi la Colegiul iezuit din Cluj (1766-1773) de a fi popularizat în lumea științifică internațională apele minerale de la Borsec în lucrarea sa *Minero-logia Magni Principatus Transilvaniae seu metalla, semi-metalla, sulphura, sليا, lapides, & aquae conscripta*, apărută la Cluj în 1767. Dar spre deosebire de alte locuri ale Transilvaniei explorate de harnicul părinte iezuit, în cazul Borsecului informațiile sale provin din cercetările și chiar analizele de salinitate și alcaline ale medicului și consulului sibian de Hutter. Coroborate cu informațiile procesului intentat contelui Ferencz Lázár la 1745 rezultă că – spre a cita chiar pe Ján Fridwaldszky – “[apele medicinale] acidulate și altele tămăduitoare din Giurgeu deasupra pasului Prisăcani, refugiu [constant al bolnavilor] în starea cea mai desnădăjduită, sunt din plin frecventate cât este vara de lungă de localnici precum și de străini”<sup>16</sup>, băile (feredeiele după termenul vremii) de la Borsec fiind deci reamenajate odată cu restabilirea păcii (1748, Aix-la-Chapelle) ce încheia războiul de succesiune la tronul Sfântului Imperiu Romano-German.

“Viața balneară” la Borsec fusese favorizată și de crearea regimentelor grănicerești, regimentul secuiesc din Ciuc asigurând după 1762 paza aici, iar cazina ofițerilor cu înaltul birău regesc al scaunului Ciucului, Mihály Sándor construind la 1764 o nouă casă de oaspeți. Erau urmași de obștea satului Lăzarea și de însăși familia comiților Lázár. În sfârșit la 1779 se construiește la Borsec și primul restaurant.

Este probabil ca suprimarea ordinului iezuit în statele coroanei habsburgice ca urmare a măsurilor reformismului tereziano-iosefinist (1773) să fi limitat circulația lucrării părintelui Fridwaldszky, amânând pentru mai bine de o treime de veac răspândirea europeană a informațiilor privitoare la apele de la Borsec.

Cu toate acestea în 1773 o disertație în fața Academiei din Viena prezentată de L. Wagner și H. J. Crantz menționa și apele minerale de la Borsec. La 1793 în periodicul sibian “Siebenbürgische Quartal-Schrift” protomedicul (medicul șef) al Ardealului, dr. Neustädter prezenta o notă științifică despre efectele curative ale apelor de la Borsec<sup>17</sup>.

#### *Îmbutelierea și comercializarea apelor de Borsec*

Ideea comercializării apei de Borsec a avut-o un oarecare Günther. Cunoscător din propria experiență a binefacerilor curei în îndepărtatul ținut transilvan, îmbogățit în timpul războaielor Revoluției franceze, el s-a asociat în 1803 cu vărul său Anton Zimmethhausen pentru organizarea transportului apei de Borsec la Viena. Cei doi au apelat la un specialist boem (ceh) în fabricarea sticlei,

Eisner von Eisenstein care deplasându-se la Borsec a constatat că există toate cele necesare pentru construirea unei fabrici de sticlă – o “glăjărie” în limbajul popular.

Întreprinderea a început la 1804 prin obținerea unei concesiuni a izvoarelor de la Borsec pe 28 de ani de la satele Ditrău și Lăzarea, contra sumei de 400 zwanziği anual.

Hotărât să sacrifice totul pentru realizarea marelui său vis Anton Zimmethhausen s-a stabilit în 1805 la Borsec, construindu-și aici o casă.

**La 1806 proiectul fabricii de sticlă fiind gata s-a trecut la construirea ei, astfel că la 1806 Anton Zimmethhausen putea închina primul pahar de apă de Borsec pentru succesul întreprinderii.**

În 1807 a construit un bazin de piatră pentru izvorul principal și un acoperiș de sticlă; tot atunci drumul de acces fusese în sfârșit tăiat, dar pietruirea nu s-a încheiat decât după Revoluția de 1848-1849 din Transilvania.

Rămas singur după retragerea din afacere a vărului său Günther, și deși sprijinit de contele Laszló Lázár, Anton Zimmethhausen a ajuns să-și cheltuiască treptat toată averea în organizarea stațiunii Borsec, murind sărac și încurcat în procese în anul 1838.

#### *Stațiunea balneară Borsec*

Falimentul primului întreprinzător, Anton Zimmethhausen, s-a produs odată cu marea afirmare a stațiunii balneare Borsec. Sfârșitul celui de-al treilea deceniu al secolului al XIX-lea și cele două decenii care au urmat au adus o adevărată fervoare a vilegiaturii aici. Ea a cuprins și societatea românească din principatele Moldovei și Țării Românești. Între manuscrisele Bibliotecii Academiei Române se păstrează sub nr. 423 - manuscrise românești – *Călătoria dumnealui hatmanului Costandin Paladi la feredeile Borsăcului*, versuri datorate lui Daniil Scavinschi și datate 28 august 1828<sup>18</sup>. “Pătimaș”, ipohondru, după cum l-a imortalizat Mihai Eminescu, Daniil Scavinschi însoțea la băi pe vrednicul organizator al oștirii moderne a principatului Moldovei, Constandinică Paladi. Manuscrisul a aparținut lui Costache Negruzzi.

Lui Constandinică Paladi și Daniil Scavinschi i-a urmat după vreo cincisprezece ani însuși acel “rege al poeziei” românești, încă tânărul Vasile Alecsandri.

În vestita foaie “Propășirea” din Iași, în 1844 Alecsandri începuse publicarea schiței Borsec pe care suprimarea de cenzură a revistei o lăsase neisprăvită. Ea avea să apară întreagă în “Calendar pentru poporul românesc” (Iași, 1845) și în concepția de mai târziu a marelui scriitor ea trebuia să facă parte din seria prozei sale adunată sub titlul “Călătorii și studii”.

Călătoria sa la Borsec se plasează în vara anterioară începutului publicării sale în “Propășirea”.

Poetul descria mai întâi compoziția socială a vilegiaturiștilor la Borsec – români, unguri, armeni; clasele amestecându-se în chip democratic însă în “acel

<sup>16</sup> Ján Fridwaldszky, *Minero-logia Magni Principatus Transilvaniae seu metalla, semi-metalla, sulphura, sليا, lapides, & aquae conscripta*, Cluj, 1767.

<sup>17</sup> Dr. Michael Neustädter. *Ueber den Gebrauch des Borszeker Sauerbrunnens und dessen heilsame Wirkungen in Blluthusten*, în “Siebenbürgische Quartal-Schrift”, III, 1793, pp. 179-193 (www.ub.uni-bielefeld.de)

<sup>18</sup> V. Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești [de la Biblioteca Academiei Române]*, vol. I, București, 1978, p. 107.



loc [ce] se numește Lobogo și este o baie rece în care ferbe neconținut gazul carbonic; șase oameni pot de-abie să încapă în el, dar nenorociții de-ar fi trii împărați și trii ciubotari nu i-ai putea cunoaște unii de alții atât de mult răceala apei și pișcătura gazului l-ar sgârci și l-ar strâmba deopotrivă”

“Borsecul e un ce care nu se poate numi nici târg, nici sat, pentru că n’are nici uliți, nici magazine, nici locuitori. El este o adunătură de vre-o cincizeci de case de lemn”.

Din iunie “el se transformează într-un târgușor viu și plin de tot felul de figuri străine”.

Unde odinioară cântau pasărilor “o bandă de muzicieni de la Cronstat cântă fel de fel de simfonii: valțuri pentru nemți, ungureasca pentru maghiari și “Tu-mi ziceai odată!” pentru români”.

Factotumul stațiunii pentru bolnavi “vreau să zic, a persoanelor ce sub pretext de boală merg de gustă Borvizul” este dl. Vermeș. Mâna dreaptă este bărbierul Figaro\*. Mai este un comandant pentru ordine ajutat de 10 țărani secui “ce poartă numele de soldați”.

“Medic nu e necesar pentru că metodele sunt două: a bea cât de multă apă și a te îmbăia la Lobogo, Saroș, Elisaveta sau Lazăr, cele patru bazine de la Borsec. Saroș mai ales pentru reumatism, Lobogo pentru slăbiciuni.

Cura începea la 6 dimineața cu trâmbițe, clarineturi, tobe, cu luarea borvizului de la fântâna din mijlocul Borsecului de un cot cvadrat și adâncă de cel mult 2 coți, dar îndeestulează toate stomacurile și umple sute și mii de sticle mari ce se împrăstie în lume.”

“Fântâna, ce este izvorul tămăduirii atâtor patimi/.../ este îngrădită cu ostrețe de lemn și are în stânga un loc ce se numește grădină, ear în dreapta un șopron lung ce se chiamă galerie. Amândouă aceste locuri sunt numite spre a sluji de plimbare persoanelor care fac cura”.

Spectacolul curei dintre 6 și 8 cu figurile à la Gavarni în timpul înghițirii paharelor (10 – 12 de apă rece) în vreme ce muzica cântă. La 10 ceasuri și jumătate baia la Lobogo pe vreme bună sau rea după barometrul de nor de pe muntele Capul Popii. Un soldat deschide și închide ușa pentru cei ce se scaldă în groaznică apă rece; baia se încheie la 12 după care începe viața: “la Borsec toți sunt frați, de nu întru Hristos, dar în Borviz”. Găsește puține plăceri la Borsec: plimbări la steclerie, la peșteră “în toată sălbatica sa frumusețe”, văzută însă cu torțe, la cascadă, la stânci etc. Balurile urmau de două ori pe săptămână, joia și duminica; sala de lemn, fără nici o altă decorație “decât niște fofeze de brad în care ard vre-o 20 de lumânări de său”. Societatea este pestriță “și cu toate acestea o veselie mare e zugrăvită pe fețele lor” și “o mare părere de rău pentru iubitorii de danțuri” după cinci-șase ceasuri de bal. În septembrie totul se pustiește și în pofida umorului cam gros, poetul încheie nostalgic: “cât pentru persoanele care l-au vizitat, ele gândesc totdeauna cu mulțămire la dânsul ca la un prieten bun și iubit”.

Cu aplecarea sa marcată pentru folclor, Alecsandri adăuga un post scriptum: “Tradiția veche spune că un

cioban ce-și avea turma de oi în Basarabia, îmbolnăvinduse de curgere de sânge pe gură, și viind în țara lui, în Ardeal, a căzut lângă izvorul Borvizului și că bând apă din el a aflat în sânul lui izvorul tămăduirii. Astfel s-a făcut din întâmplare descoperirea apelor minerale de la Borsec”<sup>19</sup>.

Este interesant de remarcat că după amintirile doamnei Anton Zimmethausen, consemnate de profesorul Johann Michael Salzer din Mediaș, legenda culeasă de Vasile Alecsandri se confirmă și se precizează: păstorul ce se întorcea bolnav și s-a însănătoșit sorbind cu nesaț apa de Borsec era un oier român din Săcele. Datarea acestui moment legendar trebuie să se plaseze cândva înainte de anul 1700, când Borsecul este prima dată pomenit și ea face să se risipească povestea descoperirii izvorului pe la 1773, la o vânătoare a lui Dionisie Banffy, guvernatorul Transilvaniei.

Deși în 1823 fântâna fusese trăsnetită, iar în 1837 se produsese o inundație care înămolise izvorul principal și fuseseră necesare mari săpături pentru redescoperirea sa – fenomene ce modificaseră, după unele păreri, calitatea apei, totuși dezvoltarea stațiunii nu a încetat. Stația de îmbuteliere, încălzită și iarna, construită la 1855, comercializa anual peste 2 milioane de sticle de borviz, iar izvorul principal furniza la fiecare 24 de ore 8600 cupe de apă minerală. Căruțele transportau zilnic sticlele etichetate și o parte din ele luau chiar și drumul plutelor spre Principatele dunărene.

Celebrul Meyer Konversations Lexikon de la 1888 menționa cele cinci bazine de scăldat și patru izvoare de apă minerală de la Borsec<sup>20</sup>.

La începutul secolului XX Borsecul, cu o populație de aproape 1000 de locuitori, în majoritate secui, situată atunci, după împărțirea administrativă a dublei monarhii în comitatul Ciuc, avea trei mari hoteluri și vile cu circa 500 de camere. Dintre izvoarele cunoscute, 12 erau folosite curent. Cel Principal și Elisabeta produceau renumitul borviz din care se vindeau anual circa 3 milioane de sticle, mare parte în vechiul regat al României. Izvoarele Kossuth și Pétöfi se remarcă prin apa feruginoasă. Marele izvor Lobogo, captat într-o piscină deschisă, cu apa de 9,2° Celsius, cu o mare concentrație de acid carbonic era foarte apreciat pentru calitățile sale vindecătoare. Un institut era pentru hidroterapie și alte stabilimente pentru băi încălzite și de nămol. După anunțurile vremii stațiunea era foarte căutată de bolnavii de stomac, de “lipsă de sânge”, nervi, plămâni și “boale femeiești”.

Comunele Ditrău și Lăzarea arendaseră între 1868 și 1874 Borsecul unui consorțiu condus de cunoscutul Nicolae Ciurcu din Brașov contra sumei de 25000 de florini.

Atunci valoarea apelor minerale de la Borsec a fost recunoscută pe plan european și mondial prin medaliile acordate la Târgului Internațional de la Viena (1873),

<sup>19</sup> V. Alecsandri, *Borsec*, în idem, *Opere alese. Proză*, ed. Gabriel Drăgan, Cugetarea-Georgescu Delafraș, București, 1941, pp. 313-324.

<sup>20</sup> Meyer Konversations Lexikon, 1888, p. 242.



unde apa de Borsec a fost supranumită «Regina Apelor Minerale», prin medalia de argint și la expoziția din 1876 de la Berlin și diploma de onoare la aceea de la Triest, și diploma de onoare la Expoziția universală de la Paris (1878).

După expirarea contractului Ciurcu, consorțiul neoferind mai mult de 32000 de florini pe an, comunele proprietare au trecut la exploatarea în regie proprie. Apele minerale de la Borsec aparțineau, după nomenclatorul acelor vremi, celor acre – alcaline feruginoase.

După gravele distrugerii din vremea primului război mondial până la sfârșitul perioadei interbelice Borsecul se refăcuse aproape complet. Rămasă în proprietatea comunelor Ditrău, Lăzarea și Remetea – deși situată administrativ în județul Neamț – stațiunea era concesionată Societății Băilor Borsec (Mauriciu Tischler și consorții); ea dispunea de hotelurile Melik, Speranța, Casa Catolică, Casa Pădurilor, Chrissoveloni și de o serie de vile confortabile.

O nouă captare fusese făcută izvorului “Principal” cu instalații speciale de îmbuteliere; mai erau mult frecventate izvoarele “Elisabeta”, “Miron” și “Lazăr”. Stabilimentele de băi calde, de nămol și rășini, complet renovate dispuneau de 24 de cabine; băile reci erau amenajate în marele bazin cu cabine de la izvorul “Lazăr”. Doar străvechea piscină Lobogo, distrusă de război, nu fusese încă restaurată.

O totală prefacere avea să se producă după cel de-al doilea război mondial, odată cu ocupația sovietică și instaurarea asupra regatului României a regimului totalitar comunist, marcat și la Borsec de completa naționalizare.

Revenirea la normalitate și la statul de drept după Revoluția română din 1989 înseamnă, și la Borsec, un lung proces. În care singură inițiativa particulară poate să își spună cuvântul spre a readuce stațiunii faima de odinioară, comparabilă, fără exagerare, cu aceea a băilor și izvoarelor de la Spa, Pyrmont, Drieburg, Königswarte, Salvator, Nauheim, Royat, Contrexeville și Ems.

#### ANEXA I

“Regestum super Sedium seculicalium Marus Wduarhelj, Chik et Gijergijo. 1567

Ad exaccionem contribucionis d. 25

/.../ Sedis Gijergijo

/.../ Remete.....6

Gijtro.....26

Zarhegij.... ....48

/.../ Sic reperi.....289\*

\*summa port.

(Szekely Oklevéltar, vol. II, ed. Karoly Szabo, Cluj, 1876, p. 216, 221)

#### ANEXA II

Az Udvarhely, Cik, Gyergyó es Kászón-szeki főemberek által fizetett 50 dénáros adó ösozeirása, Ev nélkül (1576) fl.

/.../ Ditró .....10

Stefani Lazar .....10

Remete..... 4

Illustrissimi Principis ..... 4

(Szekely Oklevéltar, vol. IV, ed. Karoly Szabo și Lajos Szadeczky, Cluj, 1895, p. 37, 43)

#### ANEXA III

“Nomina Primiipilorum, nobilium ac libertinorum sedis Czík, Gírgio in rationem Sacrae Caesareae Majestatis juratorum 7. Die aug. anno Dni. 1602 /.../

Gitri [Ditró]

Z\* Illyés Gergely

Z Cziebe Mihaly

Z Illyes Antal

Z Illyes Peter

Z Baljko Janos

Z Filep Balas

Z Puskas Marton

Z Deak Istvan

Z Czibi Ferencz /.../

\*z – zabados (oameni liberi – n.n.)

(Szekely Oklevéltar, vol. V, ed. Lajos Szadeczky, Cluj, 1896, p. 220, 243)

#### ANEXA IV

“În al 24-lea an de viață a lui Sigismund Bathory apar semne de slăbiciune ale stării sănătății sale /.../ După recomandarea doctorului Brucella, în timp ce se afla la Alba Iulia, cu mari cheltuieli s-au adus în butoaie strânse cu cercuri de fier, apă din izvorul Lobogo de la Borsec pe care l-o răceau cu gheață și în care se scălda zilnic. Și pe deasupra era ieșit din comun și uimitor faptul că nu renunța la mâncare /.../ “

(Miklos Josika, *Josika Istvan. Regeny (1847)*, ed. dr. Ferencz Badics, vol. II, Budapest, 1898, p. 20)